

Németh László könyvei között*

Az a kifinomult gondolat, hogy van a tárgyaknak is lelkük, sőt könnyük, derűjük, hatalmuk is van, sokáig csak a költői szó metafizikáját példázta számomra, de amikor évekkkel ezelőtt, az újrarendezett nagyeceni kastélymúzeumban — térképek, gőzhajómodellek, bútorok, kéziratok között váratlanul megpillantottam Széchenyi István sárga cipőjét, mely az öngyilkosság percében is a lábán volt, a torkomig ugrott a szívem: íme, az egyetlen koronatanú! A némaságra kárhoztatott kellékek, az alantas lábbeliszolga, aki tudásomat föllobbantva, képes újraéleteni velem a tragédiát.

Nem költői túlzás tehát a tárgyak lelkéről beszélni, de tapasztalat. Mégpedig ősi, mitológiákkal egyidős tapasztalat. Ereklék, talizmánok és múzeumok létezésének a hátterében ezt az őslélményt fedezhetjük föl. Sőt, még az ilyen szerény kiállítások hátterében is, mint amilyen ez a dorogi Németh László-kiállítás.

Itt ugyan nincs semmi megdöbbenő tárgy, torokszorító holmi, amely Széchenyi hegyes, török cipőjéhez hasonlóan nyugózne le bennünket; nincs semmi, ami fölrobbantaná bennünk az időt, az emlékezést, a halál üvegtárlóit, hogy megrendült örökösként idézhessük most ide magunk közé a nyolcvan éve született író. De ha megrázó emléktárgyak nincsenek is, figyelemre méltó meglepetés azért akad: szobrok, kéziratok, grafikák s fotók mellett itt láthatjuk együtt — mindenekelőtt dr. Szállási Árpád jóvoltából — Németh László minden első kiadású művét. A könyvnyomtatás tömegtermeléses korszakában talán vékonypénzű ötletnek hathat ez a szándék. Túlságosan meghittnek az erős reklámhatásokkal dolgozó korban. Számítalan író esetében csámpás buzgalom volna előállni ilyen elgondolással, de Németh László esetében ennek beszédes jelentősége van. Egyrészt fölfoghatjuk igazságtevő gesztusnak is, másrészt gyakorlatias szándéknak, hiszen nemzedékek nőttek föl, amelyek nemcsak együtt, de külön-külön sem láthatták ezeket a köteteket. A politika a 40-es évek közepén úgy söpörte le bal kézzel őket a könyvespolcra, mintha szellemi ragályt terjesztettek volna. Nem dobta őket valóságos tűzbe, de jelképes tűzbe igenis bedobta. Tanárokat, írókat, nagy műveltségű értelmiségieket ismerek, akik olvasták Spenglert, Bergson, Ortega, Sartre-ot, Lukács Györgyöt, Lévy-Strausst, de nem olvasták a *Mínőség forradalmának* hat könyvét, sem a *Készülődést*, sem a *Kisebbségbent*, sem az *Értelmiség hivatását*, mert szellemi érésük idején egyik kötet sem került a kezük ügyébe.

A tekintélyt parancsoló, rózsaszín-feketés életműsorozat vaskos kötetei — a két évtizedes kiesés után — az utolsó másfél évtizedben sok mindent jóvá tettek ebből a durva mulasztásból, de még nem mindent, mert például Németh László munkásságának két legrobbanékonyabb, legizgalmasabb kötete, a magyarság sorskérdéseiről írt esszégyűjteménye továbbra is a balítéletek sáncfogságában senyved, pedig az ellenük fölhozott vádak már réges-rég szétterjesztették a művek tartalmát, s mégis akadnak, akik azt vallják rendületlenül, hogy ami vitatható, annak léteznie is tilos, mert ami vitatható, az káros és haszontalan. Holott

* Elhangzott a dorogi Németh László-kiállításon.

már megtanulhatta volna mindenki, hogy lángelmét korlátozni még lángelméknek sem szabad. „A zseni esze tévedhet, a közérzete nem” — ezt írja Németh László a nemrég külön füzetben megjelent San-rémói naplójában. Sajnos, az igazságnak ezt a lefegyverző árnyalatát nem szokták eddig észrevenni Magyarországon, s félő, hogy ezután sem veszik észre, pedig azokban az országokban, ahol a morális cselekvés folyton szembe kerül a történelmi cselekvés kényszerével, törvényszerűen megszületnek a muszáj-Herkulesek, akik erőfeszítéseik közben gyakran épp az igazságtalanságaikkal fejezik ki a legsúlyosabb igazságokat. Mert az igazság nemcsak érvek, bizonyítékok, összefüggések végösszege, de át-fűtött pszichológiai állapot is.

Soha nem értheti meg Németh László — rajongásokkal és meghasonlásokkal átszabdalt — életművét az, aki lelki mélységeinek a legaljára nem ereszkedik alá. Ő nemcsak gondolkodónak volt nagy, de emlékezőnek, beleélőnek, pszichológiai lángésznek is, ha szabad ilyen fogalmat használnom. A sokszor megvesszőzött utópiát — elképzelését például a harmadik útról vagy a minőségi magyarság jövőjéről — sokan ideológiaként értelmezték és értelmezik ma is. Én sokkal inkább lelki indítékokat látok mögöttük: országféltést, használni akarást, duhaj találatkonyságot, hogy a nemzet — Mohácsok, kiegyezések, Trianonok után — szabaduljon ki végre évszázados ördögi köréből.

Hogy ez a pszichológiai morajlás mennyire kihallható minden társadalmi és történelmi gondolata alól, hosszan bizonyíthatnám, de talán elég, ha az egészet egyetlen lélektani ténnyel indokolom: Németh Lászlóban még a sérelem is mindig hivatástudattá változott át. Élete minden szélsőségét, kilengését, megaláztatását vagy épp sikereit gyönyörű egyensúlyban tudta tartani a szolgálat eszméje. Mi ez, ha nem a legmagasabb rendű lélektani képesség? „A tehetség nem feltétlenül lázadó, hanem fegyelmező is” — írja önvallomásként és nemzedéke programjául. Nincs-e abban valamilyen messzire tekintő aszkézis, hogy míg Adyt tartja a magyarság legnagyobb írójának, a verekedő, a fejedelmi, a hódoltató, a forradalmár Adyt, addig ő a harcos értelmiségi jelszava helyett az alkotó, az építkező értelmiségi jelmondatait írja föl magának iránymutatásul? „Ami terem, az mind csendes. Az árvíz meg az égiháború zajos” — mondatja egyik drámája hősével. De mondhatta volna a maga nevében is.

A kis nép s a nagy szellem tragikus ellentétét, azt hiszem senki sem élte át olyan gyötrelmes nemességgel, mint ő. Mintha csak tudta volna, hogy önfegyelme, megpróbáltatása és szerencsétlensége egyszer majd átváltozik mások szerencséjévé. Mint ahogy át is változott. Életműve: kimeríthetetlen gondolatbánya, érzelemraktár, indulatbank; egy lenyűgöző arányú anyahajó, amellyel körül lehet hajózni a Földet. Ő jegyzi meg egy helyütt Móricz Zsigmondról, hogy regényeiben, riportjaiban ott nyüzsög fél Magyarország minden alakja, típusa. Ugyan mi mit írhatnánk órára? Valami olyasmit, hogy tanulmányaiban, drámáiban, regényeiben az egész Magyarország múltjának, jelenének és jövőjének szinte minden lehetséges gondolata megpendül.

A politika, mely hosszú időn át mellőzte őt, ezerkilencszázötvenhat után számos elképzelését, hivatkozás nélkül is kisajátította. Nem ismerős-e a következő gondolat: Magyarországnak egy külpolitikája van: a belpolitika. Vagy a másik: a magyar reform vagy nem reform a környező népek számára is példa.

Úgy hangoznak ezek a mondatok, mintha nem ötven esztendeje írták volna le őket, de mostanában.

És hát itt szívóskodik körülöttünk a minőség forradalmának oly sokat csepiült, megrágalmazott eszméje is! Kezdetben sokan bocsánatos utópiának tartották

ezt az eszmét, a Németh László-i „üdvösségvallás” egyik mozgósító hittételének. Később azonban, már a háború utáni besötétedésben, olyan kitenyészített elgondolásnak, amely oldalági rokona a felsőbbrendűségi gondolatnak, sőt a fajiság eszméjének is.

Negyven évvel a háború után, az új társadalmi és politikai rendszer ma is meglévő úttörései előtt tipródva már világosan láthatjuk, hogy a „harcias kontraszelekció” folyamatát elindító mozgalmi és hatalmi erők, Németh László minőségeszméiben saját ellenfelükre ismerhettek. Erkölcsi nemességet emlegetni akkor, amikor koholt perek tombolnak? Vagy az értelmiségi elit történelmi szerepét, amikor épp ezt zúzzák szét? Ugye, még utólag is hajmeresztő, de most, harmincöt évvel később, a lezüllött és megbukott kontraszelekciós folyamat végelgyengülése idején egyre nyilvánvalóbb, hogy talpon maradásunkhoz egyetlen kapaszkodónk csak valamiféle minőségi eszmény kikovácsolása lehet.

Ez azonban csak a hazai vetülete a gondolatnak. Van tágabb és egyetemesebb érvényű is. Idézzük csak föl, hogy a második világháború óta hányféle lázadás esett át például Európa ifjúsága, sőt az egész világra. A beatmozgalomtól, az amerikai, a francia, a lengyel diáklázadásokig, s béketüntetésekig volt néhány. S végül mi derült ki valamennyiből? Egyértelműen az, hogy a hagyományos, a csetepatés, az utcára kizúduló forradalmaknak bealkonyult, és forradalmat csak befelé, a lélek és a szellem világán belül lehet kiobbantani. Ami kifelé hat és könnyen fölismerhető, azt az uralkodó hatalom azonnal lejárathatja, leverheti, kisa-játíthatja. A minőség csöndes lázadása ma az egyetlen lehetséges tiltakozás és korszerű partizánharc az értékeket összezilált civilizáció és politika túlméretezett hatalma ellen. Olyannyira igaz ez, hogy néha egyetlen személy erkölcsi kiállása még birodalmakat is zavarba ejthet. „A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni.”

Ahogy egy szál gyertyával lehetetlen kivilágítani egy éjszakai várost, egy rövid bevezető szöveggel ugyanolyan reménytelen földézni a kiállított könyvekben testet öltött Németh László-i életmű jelentőségét. De nem is azért jöttünk itt Dorogon össze. Az én tisztem csupán annyi volt, hogy a nagy író elődnek kijáró főhajtással — íróként és tanítványként testközelbe idézzem szellemét.